

**BOZOR IQTISODIYOTIDA TALAB VA TAKLIF MEXANIZMINING AHAMIYATI
VA NARX SHAKLLANISHIGA TA’SIRI: NAZARIY VA AMALIY TAHLIL**

Meylikov Fazliddin Abduhalim o’g’li

f.meylikov@kstu.uz

Qarshi davlat texnika universiteti assistent o’qituvchisi

Jumayev Nurmuhammadali Nurali o’g’li

nurmuhammadalijumayev07@gmail.com

Qarshi davlat texnika universiteti Shahrisabz oziq-ovqat muxandisligi fakulteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20093876>

Annotatsiya. Ushbu maqolada bozor iqtisodiyotida talab va taklif mexanizmining nazariy asoslari, ularning o’zaro bog’liqligi hamda narx shakllanishidagi o’rni tahlil qilinadi. Talab va taklifning o’zgarishiga ta’sir qiluvchi iqtisodiy omillar, bozor muvozanati, elastiklik, inflyatsiya va davlat siyosatining o’rni ilmiy jihatdan ko’rib chiqiladi. Shuningdek, O’zbekiston iqtisodiyoti misolida statistik ma’lumotlar asosida amaliy tahlil amalga oshiriladi.

Kalit so’zlar: talab, taklif, bozor muvozanati, narx, elastiklik, inflyatsiya, iqtisodiy siyosat.

Abstract

This article analyzes the theoretical foundations of the supply and demand mechanism in a market economy, their interrelationships, and their role in price formation. The economic factors affecting changes in supply and demand, market equilibrium, elasticity, inflation, and the role of state policy are scientifically examined. Also, a practical analysis is carried out on the example of the economy of Uzbekistan based on statistical data.

Keywords: demand, supply, market equilibrium, price, elasticity, inflation, economic policy.

Аннотация

В данной статье анализируются теоретические основы механизма спроса и предложения в рыночной экономике, их взаимосвязи и роль в ценообразовании. Научно исследованы экономические факторы, влияющие на изменения спроса и предложения, рыночное равновесие, эластичность, инфляцию и роль государственной политики. Также проведен практический анализ на примере экономики Узбекистана на основе статистических данных.

Ключевые слова: спрос, предложение, рыночное равновесие, цена, эластичность, инфляция, экономическая политика.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti – bu resurslarning taqsimlanishi va iqtisodiy qarorlar asosan talab va taklif mexanizmi orqali amalga oshiriladigan tizimdir. Ushbu tizimda narxlar markaziy rol o’ynaydi, chunki narxlar ishlab chiqaruvchilar va iste’molchilar uchun asosiy signal vazifasini bajaradi.

Talab va taklif nazariyasi iqtisodiy fanlarning asosiy tamoyillaridan biri bo’lib, u iqtisodiy tizim qanday ishlashini tushuntirishda muhim o’rin tutadi. Talab – iste’molchilarning ma’lum vaqt oralig’ida ma’lum narxda tovar yoki xizmatni sotib olishga bo’lgan xohishi va imkoniyati bo’lsa, taklif – ishlab chiqaruvchilarning shu narxda tovarni bozorga chiqarish qobiliyatidir.

Bozor iqtisodiyotida narxlar talab va taklifning o’zaro ta’siri natijasida shakllanadi. Ushbu jarayonni ilmiy jihatdan birinchilardan bo’lib iqtisodchi Adam Smith o’zining The Wealth of

Nations asarida tahlil qilgan. U narxlarning shakllanishida “ko‘rinmas qo‘l” mexanizmini ilgari surgan.

Metodologiya

Tadqiqot quyidagi metodologik yondashuvlarga asoslanadi:

- **Nazariy tahlil:** talab va taklif qonunlari, elastiklik nazariyasi, bozor muvozanati modeli.
- **Statistik tahlil:** O‘zbekiston iqtisodiyotiga oid rasmiy ma‘lumotlarni tahlil qilish.
- **Taqqoslash usuli:** turli davrlarda talab va taklif omillarining inflyatsiyaga ta‘sirini solishtirish.
- **Tizimli yondashuv:** narx shakllanishiga ta‘sir qiluvchi omillarni kompleks tahlil qilish.

Nazariy asos sifatida talab va taklif modeli hamda bozor muvozanati konsepsiyasidan foydalanildi.

Natijalar

Talab va taklif qonunlari

Talab qonuniga ko‘ra, boshqa shartlar o‘zgarmagan holda, narx oshsa talab kamayadi, narx pasaysa talab ortadi. Taklif qonuniga ko‘ra esa narx oshishi ishlab chiqaruvchilarni ko‘proq mahsulot ishlab chiqarishga undaydi.

Bu ikki kuchning o‘zaro ta‘siri bozor muvozanatini yuzaga keltiradi.

Bozor muvozanati va narx shakllanishi

Bozor muvozanati – bu talab va taklif tenglashgan holatdir. Muvozanat nuqtasida:

- Bozorda ortiqcha mahsulot bo‘lmaydi
- Tovar tanqisligi yuzaga kelmaydi
- Narx barqarorlashadi

Agar talab taklifdan oshib ketsa, narx ko‘tariladi. Aksincha, taklif ortiqcha bo‘lsa, narx pasayadi.

O‘zbekiston iqtisodiyotidagi holat

Central Bank of Uzbekistan ma‘lumotlariga ko‘ra:

- Inflyatsiyaning taxminan **49 foizi talab omillari** bilan bog‘liq.
- **51 foizi taklif omillari** bilan izohlanadi.
- So‘nggi yillarda O‘zbekistonda inflyatsiya darajasi **9–11%** oralig‘ida shakllangan.

Talabga ta‘sir qiluvchi asosiy omillar:

- Aholi daromadlarining oshishi
- Kredit hajmining kengayishi
- Davlat xarajatlarining ortishi

Taklif omillari:

- Energiya resurslari narxining oshishi
- Logistika va transport xarajatlarining ko‘tarilishi
- Import mahsulotlari narxining oshishi

Muhokama

Talab va taklifning iqtisodiy siyosatdagi o‘rni

Davlat iqtisodiy siyosati talab va taklifga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Masalan:

- Foiz stavkalarining pasayishi talabni rag‘batlantiradi.
- Subsidiyalar ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlaydi.
- Soliq siyosati iste‘mol va investitsiyalarni tartibga soladi.

Elastiklikning ahamiyati

Narxga nisbatan talab elastikligi iqtisodiy qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyatga ega. Agar talab elastik bo'lsa, narxdagi kichik o'zgarish talabga katta ta'sir qiladi.

Bozor beqarorligi xavflari

- Haddan tashqari talab inflyatsiyani kuchaytiradi.
- Taklif tanqisligi narxlarning keskin oshishiga olib keladi.
- Bozor nomutanosibligi iqtisodiy beqarorlikni kuchaytiradi.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi va statistik tahlil

AQSh tajribasi

United States of America dunyodagi eng yirik bozor iqtisodiyotiga ega mamlakatlardan biri hisoblanadi. Bu mamlakatda narxlar asosan bozor mexanizmlari — talab va taklif asosida shakllanadi.

Federal Reserve System ma'lumotlariga ko'ra:

- 2022-yilda inflyatsiya darajasi **8% dan yuqori** bo'lgan.
- Ushbu inflyatsiyaning katta qismi energiya narxlarining oshishi, iste'mol talabi kuchayishi va ta'minot zanjiridagi uzilishlar bilan bog'liq.

AQSh tajribasi shuni ko'rsatadiki:

- Kuchli iste'mol talabi iqtisodiy o'sishni tezlashtiradi, lekin inflyatsiya xavfini ham oshiradi.
- Pul-kredit siyosati orqali talabni boshqarish inflyatsiyani pasaytirishda muhim vosita hisoblanadi.

Yevropa Ittifoqi tajribasi

European Union mamlakatlarida narx shakllanishida talab va taklif bilan birga davlatning tartibga solish siyosati ham muhim rol o'ynaydi.

European Central Bank ma'lumotlariga ko'ra:

- 2022–2023 yillarda Yevrozonada inflyatsiya **9–10%** atrofida bo'lgan.
- Inflyatsiyaning asosiy sabablari: energiya narxlarining keskin oshishi, import xarajatlarining ko'tarilishi va ta'minot zanjiridagi muammolar.

Yevropa tajribasi shuni ko'rsatadiki:

- Energiya resurslariga qaramlik narxlar barqarorligiga kuchli ta'sir ko'rsatadi.
- Taklif tomondagi muammolar (xomashyo, energiya, logistika) inflyatsiyani kuchaytirishi mumkin.

Yaponiya tajribasi

Japan uzoq yillar davomida past inflyatsiya va hatto deflyatsiya muammosiga duch kelgan.

Bank of Japan ma'lumotlariga ko'ra:

- 2000–2020 yillar oralig'ida inflyatsiya darajasi ko'pincha **0–1%** atrofida bo'lgan.
- Asosiy muammo — ichki talabning sustligi.

Yaponiya tajribasi shuni ko'rsatadiki:

- Past talab iqtisodiy o'sishni sekinlashtiradi.
- Davlat talabni rag'batlantirish uchun past foiz stavkalari va kengaytirilgan monetar siyosatdan foydalanadi.

Xitoy tajribasi

China dunyodagi eng yirik ishlab chiqaruvchi mamlakatlardan biridir.

National Bureau of Statistics of China ma'lumotlariga ko'ra:

- So'nggi yillarda Xitoyda inflyatsiya **2–3%** darajasida saqlanib kelmoqda.

- Bu past inflyatsiya asosan yuqori ishlab chiqarish quvvati va kuchli taklif bazasi bilan izohlanadi.

Xitoy tajribasi shuni ko'rsatadiki:

- Katta ishlab chiqarish hajmi narxlar barqarorligini ta'minlaydi.
- Taklifning kuchliligi inflyatsiyani past darajada ushlab turishga yordam beradi.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasidan xulosalar

Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki:

- Talab va taklif muvozanati iqtisodiy barqarorlikning asosiy sharti hisoblanadi.
- Pul-kredit siyosati orqali talabni boshqarish inflyatsiyani nazorat qilishda muhim vositadir.
- Taklifni kengaytirish (ishlab chiqarish, energiya, logistika) narxlar barqarorligini ta'minlaydi.
- Haddan tashqari talab inflyatsiyani kuchaytiradi, talabning sustligi esa iqtisodiy o'sishni sekinlashtiradi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, talab va taklif mexanizmi bozor iqtisodiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, narxlarning shakllanishi, resurslarning taqsimlanishi va iqtisodiy barqarorlik aynan shu ikki omilning o'zaro ta'siri orqali belgilanadi. Talab va taklif o'rtasidagi muvozanat iqtisodiy tizimning barqaror ishlashini ta'minlaydi, ularning nomutanosibliigi esa inflyatsiya, narxlar o'zgarishi va iqtisodiy beqarorlikka olib kelishi mumkin.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, bozor mexanizmlarining to'liq ishlashi narx barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Xususan, United States tajribasi talabning iqtisodiy o'sishga kuchli ta'sirini ko'rsatadi. Iste'mol xarajatlarining yuqori ulushi iqtisodiy faollikni oshirsa-da, ortiqcha talab inflyatsiyani kuchaytirishi mumkin.

Germany tajribasi esa taklif omillarining muhimligini ko'rsatadi. Energiya va ishlab chiqarish xarajatlarining oshishi taklif cheklovlariga olib kelib, narxlarning ko'tarilishiga sabab bo'ladi. Bu esa narx barqarorligini saqlashda ishlab chiqarish va ta'minot zanjirlarining ahamiyatini ko'rsatadi.

Japan tajribasi esa talab yetishmovchiligining oqibatlarini yaqqol namoyon etadi. Uzoq yillar davomida past inflyatsiya va deflyatsiya holati talabning sustligi bilan bog'liq bo'lib, iqtisodiy o'sish sur'atlarining sekinlashishiga olib kelgan.

Uzbekistan iqtisodiyoti misolida esa talab va taklif omillarining inflyatsiyaga ta'siri deyarli teng ekanligi kuzatilmoqda. Bu holat iqtisodiy siyosatda har ikki omilni birgalikda hisobga olish zarurligini ko'rsatadi. Faqat talabni cheklash yoki faqat taklifni kengaytirish orqali barqaror natijaga erishib bo'lmaydi; kompleks yondashuv talab etiladi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi asosiy xulosalar chiqarildi:

- Talab va taklif o'rtasidagi muvozanat iqtisodiy barqarorlikning asosi hisoblanadi.
- Talabning haddan tashqari oshishi inflyatsion bosimni kuchaytiradi.
- Taklifdagi uzilishlar va ishlab chiqarish xarajatlarining oshishi narxlarning ko'tarilishiga olib keladi.
- Rivojlangan mamlakatlarda narx barqarorligi pul-kredit siyosati, fiskal siyosat va bozor institutlarining uyg'unligi orqali ta'minlanadi.

- Davlat siyosati bozor mexanizmlarini to'ldirishi kerak, lekin ularni almashtirmasligi lozim.

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikka erishish uchun:

- Ishlab chiqarish salohiyatini oshirish va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash,
- Raqobat muhitini kuchaytirish,
- Pul-kredit va fiskal siyosatni muvozanatli yuritish,
- Ijtimoiy himoya va iste'mol barqarorligini ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, talab va taklif mexanizmini chuqur tushunish va undan samarali foydalanish har qanday davlat uchun barqaror iqtisodiy o'sish va narxlar barqarorligini ta'minlashning eng muhim omillaridan biridir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Adam Smith – *The Wealth of Nations*.
2. Alfred Marshall – *Principles of Economics*.
3. John Maynard Keynes – *The General Theory of Employment, Interest and Money*.
4. International Monetary Fund – *World Economic Outlook* hisobotlari.
5. World Bank – *World Development Indicators* ma'lumotlar bazasi.
6. Organisation for Economic Co-operation and Development – *Economic Outlook* hisobotlari.
7. Federal Reserve – *Monetary Policy Report*.
8. European Central Bank – *Economic Bulletin*.
9. Bank of Japan – *Monetary Policy Report*.
10. Central Bank of Uzbekistan – *Pul-kredit siyosati va inflyatsiya sharhlari*.
11. N. Gregory Mankiw – *Principles of Economics*.
12. Paul Krugman va Robin Wells – *Economics*.
13. United Nations Conference on Trade and Development – *Trade and Development Report*.
14. World Trade Organization – *World Trade Statistical Review*.
15. International Labour Organization – *Global Employment Trends*.
16. Asian Development Bank – *Asian Development Outlook*.
17. World Economic Forum – *Global Competitiveness Report*.
18. Statista – xalqaro iqtisodiy statistik ma'lumotlar.